

místo umění a krásy ve světě. Propracovaný jazyk těchto próz má průkopnický význam pro vývoj českého eseje filozofického i literárního. Za svého života uveřejnil Březina ještě čtyři další eseje z proponované knihy *Skryté dějiny*; na textu ostatních próz této knihy neustal pracovat až do své smrti. Z četných náčrtů a opravovaných verzí byla kniha mnohaletou prací rekonstruována a teprve nedávno jako celek vydána.

Právě tak jako zrod básníkův je i jeho časné umlknutí problémem, k němuž se literární historie často vrací. Svůj podíl na něm měly málo příznivé životní a pracovní podmínky chudého venkovského učitele. Nejzávažnější činitel je však zřejmě v samotné metodě básnického symbolismu, který znesnadňoval pronikání syrové životní látky do literatury a vedl k tomu, že životní materiál byl přijímán jen jako nástroj k vyjádření abstraktních konstrukcí: za těchto podmínek se dříve vyčerpaly zdroje básnického tvoření, a autor musel buď prorazit hranice své metody nebo se opakovat. První z těchto možností byla Březinovi zřejmě nedostupná, druhá nepřijatelná. Pro idealistickou koncepci světa, jakou si vytvořil, znamenal každý bezprostřední kontakt s reálnými konflikty společnosti tragický otřes, jenž mohl být vyrovnán jen dalším stupňováním idealismu. Nejživější hodnoty Březinova díla však nezáleží ve filozofických postojích básnických, nýbrž v uměleckých kvalitách jeho poezie, které mu také získaly světový ohlas.

Karel Matěj Čapek Chod

/ 1860 - 1927 /

Prozaik, jeden z nejosobitějších tvůrců českého realistického a naturalistického románu a povídky na počátku 20. století. Vyprávěčský talent, podrobná znalost životního stylu různých společenských vrstev a mnoha profesí, schopnost nalézt závažný sociální nebo psychologický konflikt a postihnout typičnost jeho nositelů tvoří základní rysy Čapkovy prózy.

Aby se odlišil od spisovatele Karla Čapka, přidal si Karel Matěj Čapek podle rodného kraje k svému jménu ještě přídomek „Chod“. Narodil se 21. 2. 1860 v Domažlicích, kde vystudoval gymnázium. V Praze se dal zapsat na práva, ale zalíbila se mu žurnalistika a stal se redaktorem, nejprve olomouckého *Našince*, pak pražského *Hlasu národa*, *Národní politiky* a *Národních listů*, deníků vesměs velmi konzervativního zaměření. V novinách začínal od píky, vystřídal všechny rubriky a důvěrně se seznámil s nejrůznější problematikou českého politického i kulturního života. Pravidelně se věnoval divadelní, a zejména výtvarné kritice, zastává právě tak jako ve své publicistice často stanoviska krajně zpátečnická.

V Národních listech, jejichž konzervatismus v 20. letech ještě zesílil, setrval Čapek až do r. 1925. I v posledních letech svého života (zemřel 3. 11. 1927 v Praze) byl tento prozaik a publicista velmi aktivní, jak o tom svědčí jeho romány, povídky i polemiky.

První knihu *Povídky* (1892) vydal Karel Matěj Čapek Chod až ve svých dvaatřiceti letech, ale teprve román z r. 1908 *Kašpar Lén mstitel* je skutečně závažným dílem, které ukončilo období pokusů a zařadilo téměř padesátiletého autora mezi nejvýznamnější soudobé české romanopisce. Do té doby psal Čapek velmi různorodou prózu, svědčící o vytrvalém, ale nepřilíš úspěšném hledání osobitého tvaru a pohledu. Pokoušel se o realistickou drobnokresbu, o žánrové obrázky z pražského prostředí, o figurkářské „humoresky ve starém stylu“, o grotesky a pohádky, avšak snaha zobrazit všední, ba přímo banální skutečnosti, na nichž upoutává hlavně rázovitý detail (pražská nebo maloměstská scenérie, typy lidí komického nebo zajímavého zevnějšku), byla tehdy příznačná i pro jiné autory a Čapek ničím nevšedním nad ně nevyňikal. Jeho druhá kniha *Nejzápadnější Slovan* (1893) dokládá, že se již od začátku své tvorby vracel k otázce, jakým způsobem lze proniknout nehlouběji k lidskému osudu, jak lze strhnout ze skutečnosti všechny iluze, jež si o ní lidé vytvářejí, jak může próza plnit funkci věrného poznání reality. *Nejzápadnější Slovan* je „historií ve třech kapitolách“ – romantické, realistické a naturalistické – a každá tato kapitola představuje různý výklad životních osudů hlavního hrdiny, přednosty hraniční stanice. Vedle vyprávění zdůrazňujícího tajemnost a neskutečnost událostí čteně vyprávění snažící se o racionální vysvětlení a přesnost popisu a vyprávění ironizující iluzivnost a vylhanost romantiky, neboť skutečnost neposkytuje nic jiného než „prózu až směšně všední“. Tento třetí způsob výkladu a zobrazení se stal pro Čapka nejtypičtějším.

Svět, který Čapek ve svých vrcholných dílech zobrazil, je světem lidských osudů, jež jsou determinovány prostředím a vystaveny nepředvídaným náhodám, paradoxně měnícím touhy a představy jednotlivých postav v pravý opak. Romány Čapek koncipoval buď jako monografický obraz určitého typu, nebo jako pásmo paralelních dějových linií, zachycujících postoje a vztahy reprezentantů navzájem odlišných sociálních vrstev nebo rozdílného psychického ustrojení. Také povídky jsou často osnovány na paradoxu, překvapujícím zvratu anebo ironické interpretaci všední, tuctové příhody.

Tuto novou tvůrčí etapu zahajuje román *Kašpar Lén mstitel* (1908). Příběh zedníka Léna, primitivního a pudového mstitele-vraha, je vyprávěn dvojím způsobem, v první části jsou zachyceny děje, během nichž zraje v Lénovi vědomí, že se musí pomstít na svém zaměstnavateli kupci Konopíkovi, protože zkazil dceru jeho kamaráda; v druhé části se suše referuje o procesu s Lénem, končícím jeho smrtí. Dvojí rovina vyprávění autorovi umožnila zobrazit protiklad mezi vnitřně motivovaným činem (Lén vykonává po svém hrdelní soud, neboť zločin by jinak zůstal nepotrestán)

a cizím světem, který má moc soudit, aniž člověku porozumí. Čapek odstraňuje ze svého díla přímá hodnocení příběhu, jeho úsilí je zaměřeno k přesné charakteristice postav a prostředí (pražská předměstí, život na stavbě, hospoda, soudní síň), aby byla zřejmá vnější i vnitřní determinace Lénovy msty.

„Byl jsem pouhým protokolistou postřehu. A nic více!“ napsal v jedné povídce Čapek. „Jedinou mou zásluhou byla jenom, ovšem přesná, kresba prostředí, na němž každý detail byl pro publikum objevem.“ Tato záliba v názorném detailu a ve zvláštностech prostředí a profesí přináší do Čapkových románů řadu odboček, podrobných charakteristik, jež jsou mnohdy příliš obšírné a ruší kompoziční jednotu celku. Slova o „pouhém protokolistovi“ však nejsou zcela přesná. V dílech psaných po prvním románu je stále patrnější nepřímé hodnocení zobrazených skutečností, jak o tom svědčí další Čapkova románová práce *Antonín Vondřejc* (1917 až 1918). Životem Antonína Vondřejce se spisovatel zabýval nejprve v několika povídkách, z nichž později vznikl rozsáhlý obraz pražského uměleckého a novinářského světa. Příběhy titulní postavy „zbytečného člověka“ mají tragikomický ráz, neboť jsou založeny na kontrastu touhy, snu a groteskní, banální skutečnosti. Talentovaný student, redaktor a básník prochází trapnými situacemi, které jej srážejí do úlohy přehlíženého korektora, člověka bez zaměstnání, milence primitivní smyslné sklepnice. Za nejasnou básníkovou snahou uniknout z banálního a přizemního života se vždy objeví ironický škleb osudu. Nakonec na smrtelném loži, kdy skládá své největší dílo, se Vondřejc ožení za asistence šíleného doktora s milenkou Annou a umírá.

Román *Antonín Vondřejc* není koncipován – jako Kašpar Lén mstitel – přísně monograficky, ale přerůstá v pásmo relativně samostatných kapitol, zobrazujících pestrou škálu postav různého sociálního zařazení (sklepnice Anna, její sestra modelka Iza, robustní hanácký autodidakt Ferdyš Vystyd, trojnásobný doktor žid Freund aj.).

Dějovou osnovu románu *Turbína* (1918) tvoří příběhy rodinných příslušníků průmyslníka, císařského rady Ullika. V osudech hlavních postav Čapek postihl citový, společenský i hospodářský úpadek pražského měšťanstva, vnitřní chorobu podnikatelské a průmyslnické třídy, upínající se k technickému pokroku, jenž má sloužit touze po zisku. Symbolem tohoto rozkladu je nová turbína, kterou instalují v Ullikově závodě a do níž majitel vkládá poslední naději, jak zabránit finanční katastrofě. Zápletky, opět často tragikomické, spínají dějová pásma, v nichž probíhá proces deziluze u jednotlivých postav. Majitel velkodílny, aspirující na velkopodnikatele, končí jako upovídaný agent v „oboru papírenském“; dcera Tynda, nadaná zpěvačka, krasavice, již se dvoří milionář, se nakonec vdává za nejšerednějšího, tuctového ctitele a stává se majitelkou hudební školy; druhé dceři Máně se touha po velké oběti obrací v trapnou banalitu šosáckého života; muž Máni, docent Zouplna, zamění vědu za jistotu revizora pojišťovny atp.

Téměř všechny postavy procházejí procesem zevšednění, neboť autor neustále rozkládá zdání a individuální chtění na groteskní pitvornost šedivého života. Konkrétnost a vynalézavost charakteristiky zbavuje román přílišné jednostrannosti; v románě je řada originálních typů, které tvoří protíváhu hlavním postavám (podivínský strýc Armin Frey, jeho poslední milenka, primitivní Žofka, „proletář“ Vilém Nezmaraj.). V pestré fabuli se střídají rozvinutá vyprávění, dramaticky vyhocené scény a obšírné epizody, důraz je položen na vztahy plynoucí z nedorozumění, z náhody nebo z fatální, lidem dlouho skryté nutnosti. Román je dokladem Čapkova suverénního vyprávěčství, dokonalé znalosti prostředí a oborů, které s oblibou střídá (interiéry bohatců i chudáků, umělecké scény i sportovní zábavy, hudba i starožitnictví, peněžnictví i výtvarná kultura, průmyslnictví i hvězdařství atd.).

V *Turbině* je ironicky představena vnitřní nepevnost měšťanského světa; v románě *Jindrové* (1921) Čapek hledal základní hodnoty, jež by mohly alespoň částečně být korektivem pesimistického a deziluzivního obrazu. Konflikty díla jsou sice opět založeny na „rafinovaných úskocích osudu, který si vždycky vymýšlí nejzlotřilejší výsměšek“, ale Jindra mladší se s těmito úskoky vyrovnává volným úsilím, důvěrou v život „všemu navzdory“ a vědomím, že i cizí viny je třeba odčinit mravně odpovědným vztahem k lidské společnosti. Proti „slepému a hluchému fátu“ je postaven slepý člověk, který se musí zřít všeho, co miloval, své práce i milenky, ale který jedná a odpouští a již tím přestává být tragikomickou postavou nevyzpytatelného osudu. Román je rozčleněn na tři díly, z nichž každý je soustředěn na jeden základní konflikt: v první části je zobrazena nesourodost vztahu postav rozdílného sociálního postavení (bohatý otec a chudá matka, Jindra starší se setká se synem až po letech ve čtvrti pražské chudiny Na Františku); druhá část rozvíjí kontrast mezi Jindrou mladším, který se již setkal s válečným utrpením, a pražskou bohémskou společností, libující si v intelektuálních bonmotech, ironii a paradoxu; jádro třetí části tvoří konflikt mezi synem, který se vrací z války osleplý, a otcem, s nímž čeká nevěsta Jindry mladšího dítě. Děj se sice odehrává na různých místech (pobyt Jindry staršího v Anglii a Indii, zážitky syna na frontě) a zabírá rozsáhlejší časový úsek, ale autor se snaží problematiku, jež bezprostředně nesouvisí s hlavními konflikty, soustředit do hlavního dějového pásma. I když i v *Jindrech* je řada odboček, přinesla autorova snaha o konfrontaci osudovosti a lidské odpovědnosti větší kompoziční soustředění.

Vlastní metodu tvůrčí práce spolu s polemikou vůči kritickým interpretacím svého díla vylíčil Čapek v próze o vzniku románu *Větrník* (1923).

V dalších větších pracích *Vilém Rozkoč* (1923) a *Řešany* (1927) se obměňují motivy z předcházejících Čapkových práz (robustní a intelektuální typ, smyslná žena a pasivní muž, napětí mezi otcem a synem ap.), ale determinální pesimismus je překonáván příliš efektní motivací, trivializací konfliktů a ideologickými konstrukcemi.

Větší význam než poslední románová díla, trpící často stylovou roztěkaností a nedostatkem kompoziční kázně, mají Čapkovy povídky. I v nich je patrný předěl mezi díly poválečnými a dřívější tvorbou. V povídkách psaných před první světovou válkou jsou hnací silou náhody a paradoxy osudu, autor se uchyluje k banálním dějům, dynamizovaným bizarními konflikty, vybírá si s oblibou postavy krajních poloh (*Z města i obvodu*, 1913; *Siláci a slaboši*, 1916). Naproti tomu v knize povídek *Ad hoc!* (1919) je válka činitelem měnícím iluzívnost a falešnost lidských vztahů na skutečnou podobu. V povídce *Dceruška Jairova* je popřena pesimistická filozofie láskou k prostému, nezkaženému životu. Zejména v delších povídkách *Experiment* (1922), *Humoreska* (1924) a *Psychologie bez duše* (1928) se prohlubuje psychologická charakteristika postav, objevuje se problém viny a odpovědnosti, dřívější pesimismus se proměňuje v složitější obraz vnitřních dispozic a vnějšího tlaku. Také v kratších prozaických útvarech Čapek uplatnil své dokonalé znalosti pražského uměleckého a vědeckého života, zálibu v specifických detailech různých oborů lidské činnosti a snahu nalézt pod všedním zevnějškem zvláštní a výjimečné povahy, jež se stávají hrdiny groteskních a ironických dramát.

Několik Čapkových divadelních her, v nichž zpracoval motivy svých původních prozaických prací, zůstalo pro malou dramatickosti bez většího významu pro vývoj české jevištní tvorby.

Svatopluk Čech

/ 1846 - 1908 /

Vesvé době společensky nejproslulejší český básník. Jeho literární tvorba vyjadřovala výmluvným básnickým slovem nenaplněné ideály národního obrození a zároveň věštby, obavy i naděje spjaté se současnými společenskými otřesy. Čechova poezie představovala vrchol uměleckého usilování ruchovské generace.

Narodil se v Ostředku u Benešova 21. 2. 1846. Otec, hospodářský správce, byl horlivým zastáncem vlasteneckých a demokratických idejí r. 1848. Z jeho úst slýchal chlapec verše Kollárovy a Máchovy, v jeho knihovně nalézal svazky romantických básníků západoevropských i slovanských. Fantazii budoucího básníka rozněcovala četba, silně na něho působily i přímé zrakové a sluchové vjemy; první poetické pokusy jsou věnovány líčení rozbouraných živelů. K trvalým dojmům z dětství patří též idyla venkovské, většinou středočeské krajiny a laskavého prostředí domova, dvou jistot, k nimž se Čech opětovně uchýlil.

Vystudoval v Litoměřicích a v Praze, stal se právním koncipientem ve